

**KULTURHISTORISK
MUSEUM
UNIVERSITETET I OSLO
FORNMINNESEKSJONEN**
Postboks 6762,
St. Olavs Plass
0130 Oslo

RAPPORT

ARKEOLOGISK UTGRAVNING

KULLGROPER

KÅTA, 72/62

**VESTRE SLIDRE KOMMUNE,
OPPLAND FYLKE**

**FELTLEDER: Lars Søgård Sørensen/
Kathryn Etta Sæther**

PROSJEKTLEDER: Jan Henning Larsen

Oslo 2014

KULTURHISTORISK
MUSEUM
UNIVERSITETET
I OSLO

Gårds-/ bruksnavn Kåta	G.nr./ b.nr. 72/62
Kommune Vestre Slidre	Fylke Oppland
Saksnavn Reguleringsplan for Båtåne	Kulturminnetype Kullgroper
Saksnummer (KHM) 2011/11164	Prosjektkode 430264
Grunneier, adresse	Tiltakshaver Vaset utbyggingsselskap AS
Tidsrom for utgravning 20-21.09.2012	M 711-kart/ UTM-koordinater/ Kartdatum EU89-UTM; Sone 33; N.6776909, Ø.175567
ØK-kart	ØK-koordinater
A-nr. 2012/180	C.nr. C58432/1-2
ID nr. (Askeladden) ID78863 og ID140530	Negativnr. (KHM) Cf34603
Rapport ved: Kathryn Etta Sæther/ Jan Henning Larsen	Dato: 2014-2015
Saksbehandler: Jan Henning Larsen	Prosjektleder: Jan Henning Larsen

SAMMENDRAG

I forbindelse med ny reguleringsplan for Båtåne på Vaset i Vestre Slidre kommune undersøkte Kulturhistorisk museum to kullgroper i perioden 20-21 september 2011.

Undersøkellesområdet ligger i stølsregionen på vestsiden av Valdres i bjerkeskogsbelte avbrutt av myrer, øst for Vasetvatnet, ca. 5,5 km vest for kirkestedet Ulnes. Området er et populært hytte- og fritidsområde, og store deler av østsiden av Vasetvatnet er utbygd til dette formålet. Planområdet er avgrenset av elvene Båtåne i vest og Vasetåne mot nord og nordvest. I øst grenser planområdet til allerede eksisterende hytter, samt kommunegrensen til Nord-Aurdal. Kulturminnene ligger syd i Vestre Slidre kommune nær Vasetvannet.

Gropene var relativt store og tydelige med ytre mål hhv 11,6 x 8,8 m og 8,5 x 8,3 m, mål mellom topp av voll 6,0 x 6,0 m og 5,2 x 4,5 m og indre mål 4,3x4,1 m og 3,0 x 2,5 m. Registreringsdybden var hhv. 0,85 m og 1,05 m mens nedgravningens dybde var hhv. 1,15 og 1,2 m. Det dreide seg altså om store og tydelige groper, og det antas at disse er representative for kullgroper knyttet til jernvinna i dette området.

Kullgropene ble undersøkt med håndgravde prøvestikk og det ble tatt ut kullprøver fra begge. Disse er radiologisk datert på kull av bjerk til hhv. AD 1206-1260 og AD 1047-1189.

RAPPORT FRA ARKEOLOGISK UTGRAVNING

KÅTA, 62/72, VESTRE SLIDRE KOMMUNE, OPPLAND FYLKE

1 BAKGRUNN FOR UNDERSØKELSEN

Utgravningen er gjennomført i forbindelse med ny reguleringsplan for Båtåne på Vaset i Vestre Slidre kommune tar utgangspunkt i gjeldende reguleringsplan for Båtåne Aust. Planforslaget omfatter omkring 100 nye tomter for fritidsbolig i tillegg til korridorer for skiløyper. Tiltakshaver er Vaset utbyggingsselskap AS.

Oppland fylkeskommune foretok registreringer i 1997 og 2010 og det i ifølge fylkeskommunen nå 59 kjente automatiske fredede kulturminner (enkeltminner) innenfor planområdet. Planen er i konflikt med to av lokalitetene, som i følge planforslaget vil bli liggende innenfor nye tomtegrenser. Dette gjelder kulturminnene id 78863 – kullgrop med sidegrop, og id 140530 – kullgrop. Utbygging av disse tomtene medfører at kulturminnene blir fjernet eller skadet (Larsen 2011).

På vegne av tiltakshaver søkte Oppland fylkeskommune 15. august 2012 om tillatelse til inngrep i de automatisk fredete kulturminnene, jf. kulturminneloven § 8, 4. ledd. Kulturhistorisk museum (KHM) uttalte seg i brev av 7. september 2012, og det ble utarbeidet budsjett og prosjektplan for arkeologisk utgravning (Larsen 2011). Riksantikvaren ga tillatelse til inngrep med vilkår om arkeologiske undersøkelser for de berørte kulturminnene i brev av 11. september 2012. KHM gjennomførte de arkeologiske utgravningene i perioden 20.-21. september 2012.

2 DELTAGERE, TIDSRUM

Navn	Stilling	Periode	Dagsverk
Jan Henning Larsen	Prosjektleder		
Lars Sjøgaard Sørensen	Feltleder	20-21.09.2012	2
Kathryn Etta Sæther			1,5
Sum			2

Tabell 1; Oversikt over deltagerne ved undersøkelsen.

3 LANDSKAPET, FUNN OG FORNMINNER

Undersøkellesområdet ligger i stølsregionen på vestsiden av Valdres i bjerkeskogsbelte avbrutt av myrer, øst for Vasetvatnet, ca. 5,5 km vest for kirkestedet Ulnes. Området er et

populært hytte- og fritidsområde, og store deler av østsiden av Vasetvatnet er utbygd til dette formålet. Planområdet er avgrenset av elvene Båtane i vest og Vasetåne mot nord og nordvest. I øst grenser planområdet til allerede eksisterende hytter, samt kommunegrensen til Nord-Aurdal. Kulturminnene ligger syd i Vestre Slidre kommune nær Vasetvannet. Her er overgangen til fjellområdene på vestsiden av Slidrefjorden med gammelt stølslandskap. Nord- og nordvestsiden er for en stor del preg av hyttebebyggelse i tillegg til setrene. Kullgropene lå i relativ lav bjørkeskog, men før utgravningen tok til var trærne over og delvis rundt strukturene blitt hogd. De var begge dekket av tett vegetasjon.

Øst og nordøst for Vasetvannet er det påvist konsentrasjoner av kullgroper, jernvinneanlegg og fangstanlegg. Også langs vestsiden, på allmenningssiden av vannet er det funnet kullgroper og enkelte jernvinneanlegg.

Bosetningen synes å ha vært omfattende i Ulnes sogn i Nord-Aurdal og i Vestre Slidre allerede i yngre romertid hvor det foreligger mange gravfunn. Mange gravminner og oldfunn forteller om ekspansjon gjennom jernalderen (jfr. Hougen 1947), en utvikling som har fortsatt frem til svartedauden. De viktigste bosetningsområdene ligger på østsiden av dalen.

I stølsregionen er det tallrike jernvinneanlegg og kullgroper, og Valdres er derfor ansett som et av våre viktigste områder for jernproduksjon i jernalder og middelalder (jfr. Brøgger 1925, Hauge 1944; 1946, Larsen 2000; 2009). Tydelig er de mange jernvinneanleggene fra middelalderen, godt synlig fordi det inngår kullgroper i anleggsstrukturen. Videre finnes mange steder jernvinneanlegg fra eldre jernalder. Nede i bosetningsområdene er det mange kullgroper knyttet til smiing og videre bearbeidelse av jernet fra utmarka.

Mange kulturminner, blant annet jernvinneanlegg med kullgroper samt enkeltliggende kullgroper, er vernet gjennom regulering til spesialområde bevaring i ulike reguleringsplaner.

I Valdres synes bosetningen å ha vært omfattende allerede i yngre romertid hvor det foreligger mange gravfunn i Ulnes i Nord-Aurdal og i Vestre Slidre. Mange gravminner og oldfunn forteller om ekspansjon gjennom jernalderen (jfr. Hougen 1947; 1959), en utvikling som har fortsatt i middelalderen frem til svartedauden. De viktigste bosetningsområdene ligger på østsiden av dalen.

Kunnskapen om jernvinna i Valdres er knyttet til Øystre Slidre og i sær til Beitostølen hvor i alt 5 jernvinneanlegg med tilhørende kullgroper er undersøkt (Larsen 2005; 2009, Mjærum 2007a). De senere årene er det foretatt svært omfattende utgravninger ved Tyinkrysset på Fillefjell i Vang kommune. Utgravningene her har gitt innblikk i et helt annet tradisjonsområde.

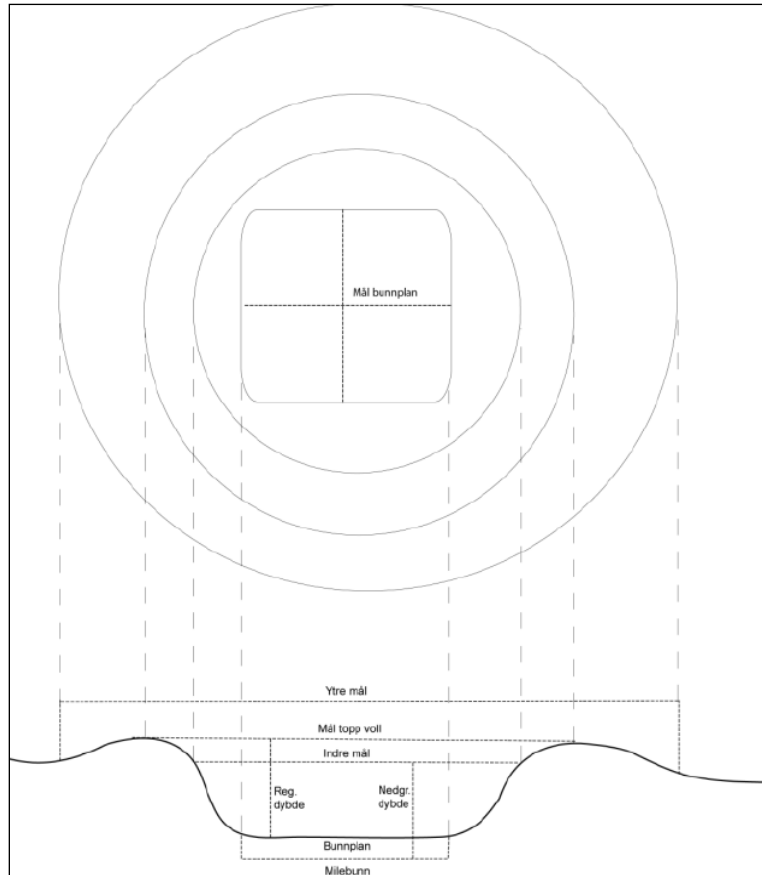
I Vestre Slidre er det foretatt få utgravninger. Kullgropundersøkelser er bare så vidt vi kan se foretatt nede i dalbunnen, og disse gropene er knyttet til produksjon av smikull. Det dreier seg om utgravning knyttet til utbygging av Lomen kraftverk på 1980-tallet og til ny E16 på 1990-tallet. Fra Stee og Hølo i Lomen foreligger 7 C14-dateringer til 1020-1390, og fra Husaker 7 dateringer innen perioden 1220-1395 i tillegg til én fra

etterreformatorisk tid. I Nord-Aurdal kan nevnes undersøkelse av 5 kullgroper knyttet til reguleringsplan for Damtjednet. Det foreligger fire C14-dateringer innen perioden 1030-1285 (Bergstøl 2007). Videre er det foretatt mindre undersøkelse av et jernvinneanlegg med kullgroper på Granheim nordre knyttet til reparasjon av ødeleggelser. Tre C14-dateringer ligger innen 775-1150 (Mjærum 2007b).

4 PROBLEMSTILLINGER – PRIORITERINGER - METODE

KHMs prosjektplan datert 30. september 2011 danner den vitenskapelige bakgrunnen for undersøkelsene på Kåta. Prosjektplanen er utarbeidet med utgangspunkt i registreringsfunn av blant annet to kullgroper (ID78863 og ID140530) gjort i 1997 og 2010. Siden det bare i beskjeden grad er foretatt undersøkelser av kullgroper i denne delen av Valdres, er det mange trekk ved utformingen av kullgropene som kan undersøkes gjennom utgravning. Sentralt står tidfesting av bruken av kullgropene for å knytte dem opp til den øvrige aktiviteten i utmarka i Valdres. Utsagnsverdien for 2 kullgroper er imidlertid begrenset, og vi foreslår derfor en enklere utgravning da mange av de samme forholdene kan belyses i den nærliggende planen for Vaset alpinområde der det er gitt dispensasjon for 12 kullgroper i 2010. Det ble derfor besluttet å kun grave et prøvestikk i hver kullgrop.

Til all fotodokumentasjon ble det brukt digitalt speilreflekskamera og bildene er lagt inn i KHMs fotobase under Cf34603. Strukturene ble beskrevet i plan og profil på et eget skjema med håndtegninger. Dokumentasjon og oppmåling av gropene var basert på prinsippene knyttet til dokumentasjon av kullgroper.

Figur 1: Prinsipper for dokumentasjon og mål av kullgroper og fangstgroper. Utarbeidet av B. Rundberget.

Kullgropene ble undersøkt med håndgravde prøvestikk. Prøvestikk omfatter hull på ca. 40x40 cm som blir håndgravd gjennom strukturen, ned til steril undergrunn. Ved hjelp av profilene i stikkene kan eventuelle lag påvises og dokumenteres, samt prøvemateriale innhentes til radiologisk datering. Det ble tatt kullprøve til datering fra de undersøkte strukturene. Prøver er katalogisert under C58432.

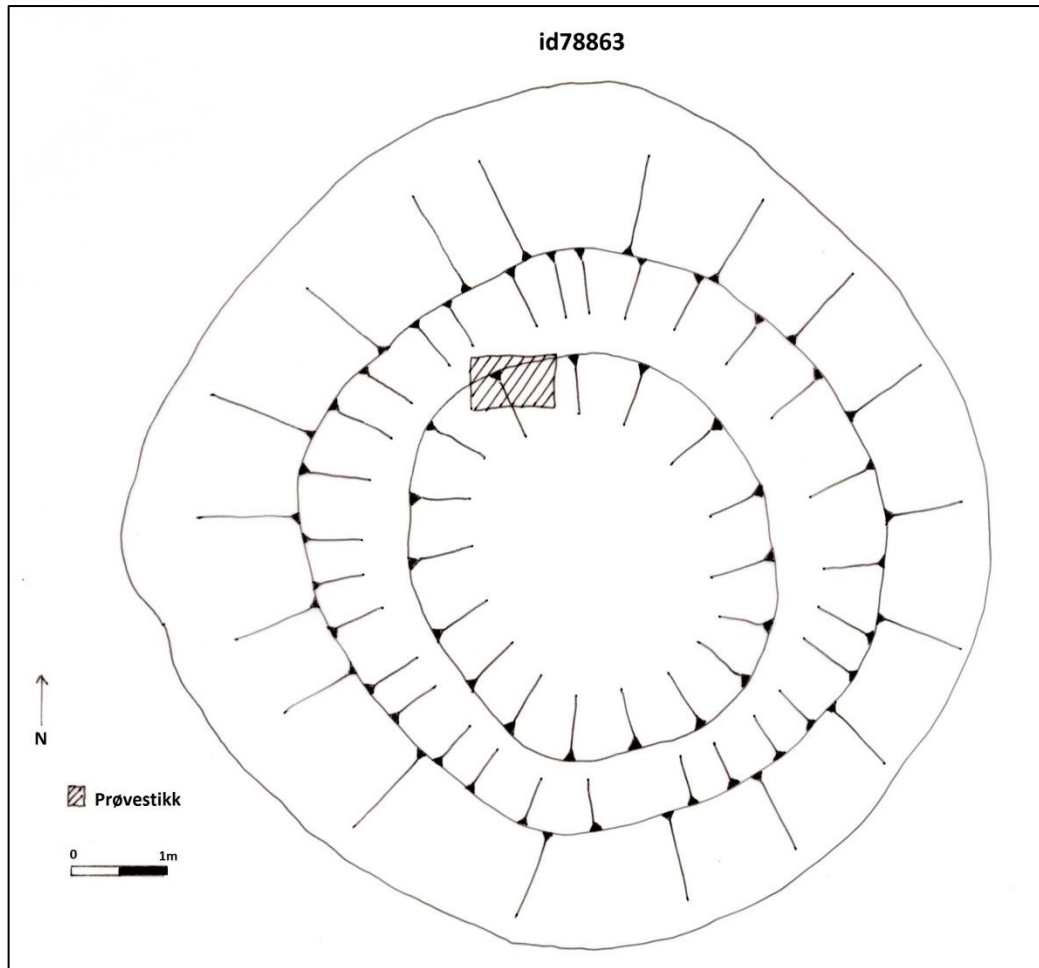
5 UTGRAVNINGSRISULTATER

ID78863

Enkeltliggende kullgrop som er godt markert i terrenget med kraftige voller. Spesielt sidekantene til den indre gropa var godt markert med nesten lett skrånende vinkel. Kullgropa lå i løvskog, knappe 30 m NV for eksisterende hyttetomter. Strukturen var dekket av mose/gress. Flere trær hadde stått på vollen, men disse var hogd. I plan fremstod strukturen som tilnærmet rund og gropen i midten som oval.

Ytre mål	Mål topp voll	Indre mål	Reg. dybde	Nedg. dybde
1160x880 cm	600x600 cm	430x410 cm	85 cm	Ca. 115 cm

Tabell 2; Kullgropens statistiske data.

Figur 2; Kullgrop id78863 i plan med skravert prøvestikk markert.

Figur 3; Planfoto av ID78863 (foto Cf34603/1).

Et prøvestikk ble satt i nordlig del av kullgropa, i overgangen mellom voll og grop. Prøvestikket var 60 cm dypt, men nedgravningens form kom ikke fram i stikket. Den avdekket imidlertid et tykt kullag i bunn, dekket av kullholdig silt over.

Det ble tatt ut kullprøve fra kullaget i bunn av nedgravningen KP1. Prøven er vedartbestemt til bjørk, og er datert til 818 ± 32 BP (Ua 48474), kalibrert alder AD1206-11160 (2 sigma 1165-1266) som tilsvarer tidlig middelalder (C58432/1).

ID140530

Stor og dyp enkeltliggende kullgrop, noe sammenrast i nordøst. Den lå på en flate i forholdsvis åpen blandingsskog med løvtrær, gran og myr. Den lå adskilt fra jernvinneanlegg id 76057 i sørvest, med et myrparti i mellom. Strukturen var dekket av mose/gress. Enkelte trær hadde stått på vollen, men disse var hogd. I plan fremstod strukturen som tilnærmet oval og gropen i midten var også oval.

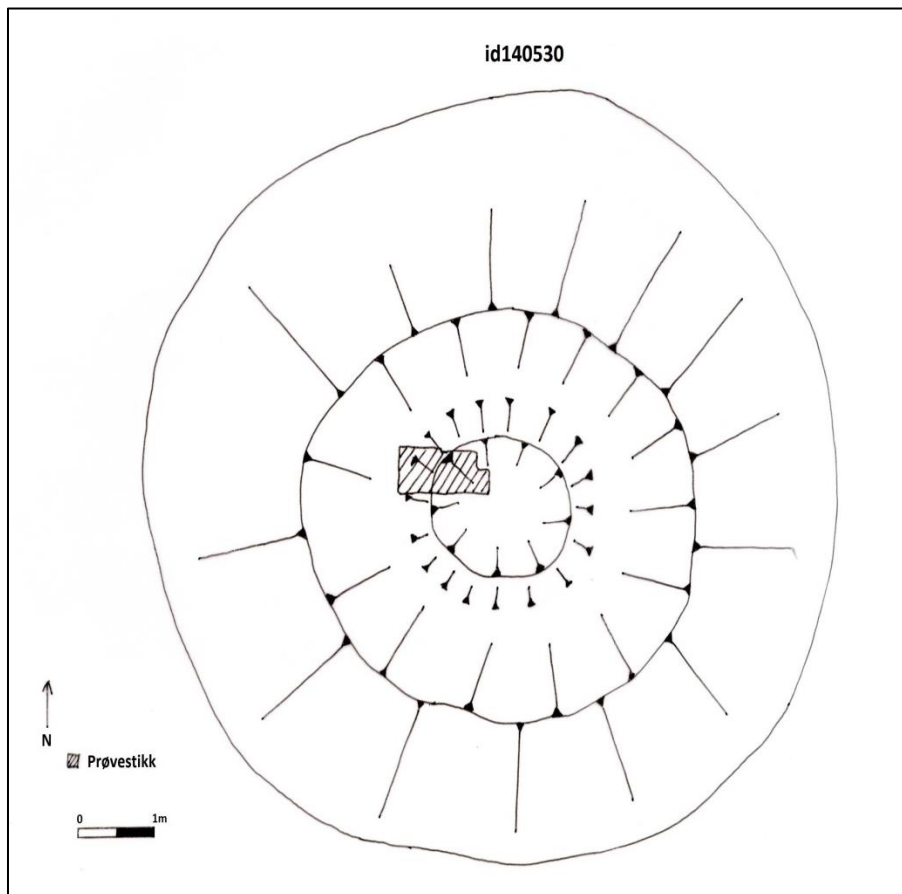
Ytre mål	Mål topp voll	Indre mål	Reg. dybde	Nedg. dybde
850x800 cm	520x450 cm	300x250 cm	105 cm	Ca. 120 cm

Tabell 3; Kullgropens statistiske data.

Et prøvestikk ble satt litt vest for midten av gropa. Prøvestikket var 45 cm dypt, men nedgravningens form kom ikke fram i stikket. Den avdekket imidlertid et tykt kullag i bunn, dekket av kullholdig silt over.

Figur 4; Planfoto av ID140530 (foto Cf34603/10).

Figur 5; Kullgrop id140530 i plan med skravert prøvestikk markert.

Det ble tatt ut kullprøve fra kullaget i bunn av nedgravningen KP2. Prøven er vedartsbestemt til bjørk og er datert til 897 ± 30 BP (Ua 48475), kalibrert alder AD1047-1189 (2 sigma 1039-1213), som tilsvarer tidlig middelalder (C58432/2).

6 SAMMENDRAG

I forbindelse med ny reguleringsplan for Båtåne på Vaset i Vestre Slidre kommune undersøkte Kulturhistorisk museum to kullgroper i perioden 20-21 september 2011.

Kullgropene ble undersøkt med håndgravde prøvestikk og det ble tatt ut kullprøver fra begge. Disse er radiologisk datert på trekull av bjerk til henholdsvis 1000-/110-tallet og 1200-tallet.

7 VURDERING

Utgravningene av jernvinnesor i setertraktene i Valdres har vært knyttet til Beitostølen og til området rundt Tyinkrysset (Fillefjell) i nordre del av regionen, mens man har visst mindre om vestsiden og midtre del av dalføret. Vaset-området er kjent som et område der sporene etter jernutvinning ligger tett.

De to kullgropene på Båtåne vurderes som groper for produksjon av trekull til bruk i jernvinna.

Undersøkelsen bekrefter at den delen av jernvinna i midtre del av Valdres som er knyttet til kullgroper, slik utgravningene på Beitostølen også har vist, tilhører 1000-/1200-tallet og følgelig er senere enn jernvinna nordligst i dalføret og tidligere enn tilsvarende virksomhet i Gudbrandsdalsregionen som tilhører 1200-/1300-dalføret.

8 LITTERATUR

- Bergstøl, Jostein 2007: Rapport. Arkeologisk utgravning av 5 kullgroper: id 95836, 5668, 24809, 5669 og 54464. Damtjednet vest. Hjelle, 92/17, Nord-Aurdal kommune, Oppland. Kulturhistorisk museum, arkivet.
- Brøgger, A.W. 1925: *Det norske folk i oldtiden*. Oslo.
- Hauge, T. Dannevig 1944: Valdresjern. *Viking Bind VIII*, Oslo.
- Hauge, T. Dannevig 1946: *Blesterbruk og myrjern. Studier i den gamle jernvinna i det østenfjelske Norge*. Universitetets Oldsaksamling Skrifter. Bind III. Oslo.
- Hougen, Bjørn 1947: *Fra seter til gård*. Oslo.
- Hougen, Bjørn 1959: Valdres i oldtiden. *Valdres Bygdebok II*, s. 105-232. Leira.
- Larsen, Jan Henning 2000: Den eldste jernvinna i Valdres. *Årbok for Valdres 2000*, s. 38-50. Leira.
- Larsen, Jan Henning 2005: Beitostølen og jernet i middelalderen. *Fjell'gøtt – natur, kultur, trivsel*, s. 104-113. Red.: Magnus Sandberg. Dokka.

- Larsen, Jan Henning 2009: *Jernvinneundersøkelser. Faglig program. Bind 2. Varia 78.* Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen. Oslo.
- Larsen, Jan Henning 2011: *Foreløpig prosjektplan. Undersøkelse av automatisk fredete kulturminner (2 kullgroper – ID 78863 og 104530). Forslag til reguleringsplan for Båtane, Kåta, 72/35 og 72/62, Vestre Slidre kommune, Oppland.* Kulturhistorisk museum. Oslo.
- Mjærum, Axel 2007a: Jord og jern – Jernvinna på Beitostølen i middelalderen. *Årbok for Valdres. Tidsskrift for Valdres historielag.* 84. årgang, s. 176-188.
- Mjærum, Axel 2007b: Rapport. Arkeologisk utgravning. Tilbakeføring av ødelagt jernvinneanlegg med kullgroper. Granheim nordre 46/1, Nord-Aurdal, Oppland.

9 VEDLEGG

9.1 TILVEKSTTEKST, C58432/1-2

58432/1-2

Produksjonsplass middelalderen fra BÅTANE av KÅTA (72), VESTRE SLIDRE K., OPPLAND.

Arkeologisk undersøkelse, foretatt av KHM i 2012, av to kullgroper, Id 78863 og Id 140530 (Sørensen, 2013). Trekullsprøver ble vedartsbestemt av statsstipendiat Helge Høeg, Oslo og datert av Ångströmlaboratoriet ved Universitetet i Uppsala, Sverige.

Trekullsprøver:

- 1) Fra Id 78863. Vekt: 10,7 gram. Uttatt fra prøvestikk. Vedartsbestemt til bjerk og datert til 818 ± 32 BP, kalibrert alder 1206-1260.
- 2) Fra Id 140530. Vekt: 15,5 gram. Uttatt fra prøvestikk. Vedartsbestemt til bjerk og datert til 897 ± 30 , kalibrert alder 1039-1213.

Orienteringsoppgave: Kullgropene var plassert på nordsiden av en skråning, ca. 700 meter sørøst for Vasetvatnet og ca. 280 meter øst for elven Båtani.

Kartreferanse/-koordinater: Projeksjon: EU89-UTM; Sone 33, N: 6776909, Ø: 175567.

LokalitetsID: 78863 & 140530.

Litteratur:

Sørensen, L. S., 2013/Sæther, K. E. 2015: Rapport – arkeologisk utgravning. Kullgroper. Kåta, 72/35 & 62. Vestre Slidre kommune, Oppland. Kulturhistorisk Museums arkiv, Universitetet i Oslo.

9.2 KULLPRØVELISTE

C-nr.	ID.	Uppsala Labnr.	Vekt, gram	Vedartbestemt	Ukalibrert datering	Kalibrert datering
C58432/1	78863	Ua-48474	10,7	Bjørk	818 ± 32	1206-1230
C58432/2	140530	Ua-48475	15,5	Bjørk	897 ± 30	

9.3 FOTOLISTE CF34603

Filnavn	Motiv	Strukturnr/Objektnr	Sett mot	Fotograf	Opptaksdato
Cf34603_001.JPG	Planfoto	Kullgrop, Id 78863	N	Sørensen, Lars Søgård	20.09.2012
Cf34603_002.JPG	Planfoto	Kullgrop, Id 78863	Ø	Sørensen, Lars Søgård	20.09.2012
Cf34603_003.JPG	Planfoto	Kullgrop, Id 78863	S	Sørensen, Lars Søgård	20.09.2012
Cf34603_004.JPG	Planfoto	Kullgrop, Id 78863	SV	Sørensen, Lars Søgård	20.09.2012
Cf34603_005.JPG	Planfoto	Kullgrop, Id 78863	N	Sørensen, Lars Søgård	20.09.2012
Cf34603_006.JPG	Planfoto	Kullgrop, Id 78863	NV	Sørensen, Lars Søgård	20.09.2012
Cf34603_007.JPG	Planfoto	Prøvestikk	N	Sørensen, Lars Søgård	20.09.2012
Cf34603_008.JPG	Planfoto	Prøvestikk, undergrunn.	N	Sørensen, Lars Søgård	20.09.2012
Cf34603_009.JPG	Profilmfoto	Prøvestikk	Ø	Sørensen, Lars Søgård	20.09.2012
Cf34603_010.JPG	Planfoto	Kullgrop, Id 140530	NØ	Sørensen, Lars Søgård	21.09.2012
Cf34603_011.JPG	Planfoto	Kullgrop, Id 140530	SØ	Sørensen, Lars Søgård	21.09.2012
Cf34603_012.JPG	Planfoto	Kullgrop, Id 140530	S	Sørensen, Lars Søgård	21.09.2012
Cf34603_013.JPG	Planfoto	Kullgrop, Id 140530	SV	Sørensen, Lars Søgård	21.09.2012
Cf34603_014.JPG	Planfoto	Kullgrop, Id 140530	V	Sørensen, Lars Søgård	21.09.2012
Cf34603_015.JPG	Planfoto	Kullgrop, Id 140530	N	Sørensen, Lars Søgård	21.09.2012
Cf34603_016.JPG	Planfoto	Prøvestikk	S	Sørensen, Lars Søgård	21.09.2012
Cf34603_017.JPG	Planfoto	Prøvestikk	V	Sørensen, Lars Søgård	21.09.2012
Cf34603_018.JPG	Planfoto	Prøvestikk	V	Sørensen, Lars Søgård	21.09.2012

9.4 ANALYSERESULTATER